

اقبال

1944

۸۹۱۶۵۱۰۰

۳۶

۴۲

۴۲

M.A. LIBRARY, A.M.U.

PE747

5/95

۹۵

(R)

۴۶۹۴

RE-ACCESSIONED

CHECKED-2004

اشاعتِ اوّل : ۲ ہزار

کاپی سرائٹ

لاہور کتابخانہ طلوع اسلام، ۱۹۳۶

CHECKED 1976-77

فہرست مضامین

نمبر شمار	مضمون	صفحہ
۱	بنخواستہ کتاب	۲
۲	تمہید	۵
۳	خطاب بہ مہر عالم کتاب	۹
۴	حکمتِ کلیبی	۱۲
۵	حکمتِ فرعون	۱۶
۶	لا الہ الا اللہ	۱۹
۷	فقتہ	۲۳
۸	مردِ حشر	۳۲
۹	در اسرارِ شریعت	۳۶
۱۰	اشکے چند برا فراقِ ہندیاں	۴۳
۱۱	سیاستِ حاضرہ	۴۶
۱۲	حرفے چند بالائتِ عربیہ	۵۱
۱۳	پس چہ باید کرد اے اقوامِ شرق	۵۶
۱۴	در حضورِ رسالت مآب	۶۴

بخوانند کتاب

سپاه تازه بر انگیزم از ولایت عشق
 که در حرم خطر از بغاوت خرد است
 زمانه هیچ نداند حقیقت او را
 جنون قیامت که موزون بقامت خرد است
 بآن مقام رسیدم چو در برش کردم
 طواف بام و درین سعادت خرد است
 گمان مبر که خرد را حساب و میزان نیست
 نگاه بسده مومن قیامت خرد است

بسم اللہ الرحمن الرحیم

تمہید

پیرِ رومی مرشدِ روشن ضمیر	کادرِ وانِ عشقِ مستی را امیر
منزلش برترِ زمہ و آفتاب	خیمہ را از لاکِ کشتاں ساز و طناب
نورِ قرآن در میانِ سینہ اش	جامِ حم شرمندہ از آئینہ اش
از تئے آں نے نوازِ پاک زاد	باز شورشِ دریا و من فتاد
گفت جاں با محرمِ اسرار شد	خاور از خوابِ گراں بیدار شد
جذبہ ہائے تازہ اور ادا دہاند	بند ہائے کہنہ را بکشتادہ اند
جز تو اے دانائے اسرارِ فرنگ	کس نگوشت در نازِ فرنگ
باش مانندِ خلیل اللہ مست	ہر کہن بت خانہ را بایہ شکست

اٹھناں را زندگی جنب دروں	کم نظر این جنب را گوید جنوں
ہیچ قومے زیر چرخ لاہورد	بے جنوں ذوقنوں کارنے نکرد
مومن از عزم و توکل تاہلست	گردار دایں و جوہر کافر است
خیر را او با زنی داند ز شر	از نگاہش عالمے زیر وزر
کوہسار از ضربت اوریز ریز	در گریبانش ہزاراں رستخیز
تائے از میخانہ من غوروم	کہنگی را از تماشا بردہ
در چمن زی مثل بوستور و فاش	در میان رنگ پاک از رنگ باش
عصر تو از رمز جاں آگاہ نیست	دین او جز حجت غیر اللہ نیست
فلسفی ایں رمز کم فہمیدہ است	فکر او بر آب و گل پیچیدہ است
دیدہ از قندیل دل روشن نکرد	پس ندید الا کہ بود و سوخ و زرد

اے خوش آں مردے کہ دل باکس نہاد

بندِ غیر اللہ را از پاکشاد

سیرِ شیریں را نہ فہمدا و پیش جز بہشیراں کم بگو اسرارِ خویش

با حریفِ سفالہ نتوان خوردے گرچہ باشد پادشاہِ روم مرے

یوسفِ مارا اگر گر گے برد بہ کہ مردے ناکسے او را خرد

اہلِ دنیا بے تخیل بے قیاس بویا با فانِ اطلس ناشناس

اعجمی مردے چہ خوش شعرے سرور سوز و از تاثیر او جاں در وجود

”نالہ عاشقِ بگوشِ مردمِ دنیا

بانگِ مسلمانِ و دیارِ فرنگ است“

معنیِ دین و سیاست باز گوے اہلِ حق را زینِ حکمت باز گوے

’غم خورد و نان غم افزایں مخور (روی) زانکه عاقل غم خورد و کودک شکر’
 * خرقه خود بار است برووش فقیر چوں صبا جز بوی گل سماں بگیر

قلزمی؟ بادشت و درپیم ستیز

شبتهی؟ خود را به گلبرگے برینہ

سرخ بر مروتی پوشیده نیست روح مومن هیچ میدانی کہ حبیبیت

قطره شبثم کہ از ذوق نمود عقدہ خود را بدست خود کشود

از خودی اندر ضمیر خود نشست رخت خویش از خلوت افلاک بست

رخ سوئے دریائے بی پایان نکرد خوشتم را در صدف پنهان نکرد

اندر آغوش سحر یک دم تنید

تا بکام غنچه نورس چکید

خطاب بہ ہر عالم کتاب

اے امیرِ خاور اے مہرِ نیر	می کنی ہر ذرہ را روشن ضمیر
از تو این سوز و سرور اندر وجود	از تو ہر پوشیدہ را ذوق نمود
می رود روشن تر از دستِ کلیم	زورِ برقِ رزین تو در جوئے سہم
پرتو تو ماہ را مستاب داد	لعل را اندر دلِ سنگ آب داد
لالہ را سوزِ دروں از فیض تست	درِ درگاہِ موجِ خوں از فیض تست
نرگس را صد پردہ را بر می درو	تا نصیب از شعاع تو برو
خوش بیا صبحِ مرا و آردم	ہر شجر را نخلِ سینا کردم

نرگس : مزید علیہ نرگس

توفروغ صبح ومن پایانِ روز	در خمیر من چسبِ مرغِ برفروز
تیره خاتم را سراپا نور کن	در تجلی هائے خود ستور کن
تا بروز آرم شب افکارِ شرق	بر فروزم سینه احرارِ شرق
از نوائے پخته سازم خام را	گر دیش دیگر دهم ایام را
فکرِ شرق آزاد گرد از فرنگ	از سرو من بگیر آب و رنگ
زندگی از گرمی ذکر است و بس	حریت از عفت فکر است و بس
چون شود اندیشه قوی می خراب	ناسره گردد بدستش سیم ناب
میرد اندر سینه اش قلبِ سلیم	در نگاه او کج آید مستقیم
بر کراں از ضرب کائنات	چشم او اندر سکون بیند حیات

ناسره: کھوٹی

موج از دریاش کم گردد بلند
 گوهر او چوں خرفنا ارجمند
 پس نخستین بایش تطهیر
 بعد ازاں آسان شود تعمیر

تطهیر: پاک کرنا

حکمت کلیدی

پشت پا بر حکم سلطان می زند	تا نبوت حکم حق جاری کند
غیرت او بر نتابد حکم غیر	در نگاهش قصر سلطان گسند ویر
تازه غوغائے دهر آیام را	پخته سازد صحبتش هر خام را
تا نیفتد مرد حق در بند کس	درس او اندلس باقی هوس
در کف خاک از دم او جان پاک	از نهم او آتش اندر شایخ تاک
فطره الله را نگهبان است او	معنی جبریل و قرآن است او
از ضمیرش ائمه آید برون	حکمتش بر تر ز عقل ذوفنون

پشت پا زدن : طعنه و دینا

حکمرانے بے نیاز از تخت و تاج بے کلاه و بے سپاہ و بے خراج
 از نگاہش فرو دین نیز و زوے در دہر خم تلخ تر گرد و زوے
 اندر آہ صبح گاہ و حیات تنازہ از صبح نمودش کائنات
 بحر و بر از زور طوفانش خراب در نگاہ او پیام انقلاب
 درس الاخوف علیہم می دهد تناولے در سینہ آدم نہد
 غم و تسلیم و رضا آموزدش در جہاں مثل چراغ افروزدش
 من نمیدانم چہ افسوس می کند روح را در تن دیگر گوی می کند
 صحبت او ہر خرف را دور کند حکمت او ہر تہی را پر کند

لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ: تلمیح بآیہ قرآن لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ

يَحْزَنُونَ یعنی مومن خوف و غم سے پاک ہیں۔

بستہ در ماندہ را گوید کہ خیز	ہر کہن معبود را کن ریز ریز
مرد حق! افسون این دیر کہن	از دو صرف دلی لا علی شکن
فقر خواہی از تہیستی منال	عافیت در حال نے در جاہ مال
صدق و اخلاص نیاز و سوز و درد	نے زد و سیم و قماش سرخ و زرد
بگداز کاؤن کے اے زندہ مرد	<u>طوف خود کن گردِ ایوانے مگرد</u>
از مقام خویش دور افتادہ	گر کسی کم کن کہ شاہیں زادہ
مرغک اندر شاخسار بوستان	بر مراد خویش بند و آشنایان
تو کہ داری فکر ت گرد وں مسیر	خویش را از مرغکے کمتر بگیر
دیگر این نہ آسمان تعمیر کن	بر مراد خود جہاں تعمیر کن
چوں فنا اندر رضائے حق شود	بندہ مومن قضاے حق شود

چارسوے بافضائے نیلگوں	از خمیر پاک او آید برون
در رضائے حق فنا شو چون سلف	گوهر خود را برون آرا از صدف
در ظلام این جهان سنگ و خشت	چشم خود روشن کن از نورِ شربت
تانه گیری از جلالِ حق نصیب	هم نیابی از جمالِ حق نصیب
ابتدای عشق و مستی قاهری است	انتهای عشق و مستی دلبری است
مرد مومن از کمالات وجود	او وجود غیر او هر شے نمود

رگ بگیرد سوز و تاب از لاله

خز بکام او نه گردد هر و مه

حکمتِ فرعون

حکمتِ اربابِ کین را ہم بدایں حکمتِ اربابِ مینِ کرم عیال

مکرو فن ^{Destruction}؛ تخریبِ جانِ تعمیرِ تن! حکمتِ اربابِ کینِ مکروستِ فن

از ممتِ شوقِ دور افتاده حکمتِ از بندِ دینِ آزاده

تا بکامِ خواجہ اندیشدِ غلام! مکتبِ از تدبیرِ او گیردِ نظام

بر مرادِ او کندِ تجدیدِ دین ^{Renewal} شیخِ ملتِ با حدیثِ دلنشین

کسِ حریفش نیستِ بنچوبِ کلیم از دمِ او وحدتِ قومیِ دو نیم

کایا و تخریبِ خودِ تعمیرِ غیر ✓ واسطیِ قومیِ کشتهِ تدبیرِ غیر

از وجودِ خودِ نگرودِ با خبر! می شود در علمِ و فنِ صاحبِ نظر ✓

نقش حق را از نگین خود سترد	در ضمیرش آرزوها زاد و مُرد
بے نصیب آمد ز اولادِ غیور	جہاں بہ تن چو مردہ در خاک گور
از حیا بیگانه پیران کهن	نوجواناں چوں زنانِ مشغولِ تن
در دلِ شاں آرزوها بے ثبات	مردہ ز ایند از بطونِ اُتھات
دخترانِ او بزلِ لبِ خود اسیر	شوخ چشم و خود نما و خردہ گیر
ساختہ، پرداختہ، دل باختہ	ابرواں مثلِ دو تیغِ آختہ
ساعِدِ یمین شاں عیشِ نظر	سینہ ماہی بموج اندر نگر
ملتے خاکِ سترِ او بے شرر	صبحِ او از شامِ او تار یک تر
ہر زماں اندر تلاشِ ساز و برگ	کارِ او فکرِ معاشِ و ترسِ مرگ

اُتھات : جمع اُم ، مادر

بطون : جمع بطن ، پیٹ

منعمان او بخیل و عیش دوست	غافل از مغراند و اندر بند پوست
قوتِ فرمان روا معبود او	در زیان دین و ایمان سود او
از حد امر و ز خود بیرون نجست	روزگارش نقش یک فدا نه بست
از نیاگان دفترے اندر بغل	الاماں از گفته ہائے بے عمل!
دین او عہد وفا بستن بغیر	یعنی از خشتِ حرم تعمیر دیر

آہ تو مے دل ز حق پر داختم

مرد و مرگ خویش را نشناختم

~~~~~

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

(استان را لا جلال الا جمال)	نکته می گویم از مردان حال
لا والا فتح باب کائنات	لا والا احتساب کائنات
حرکت از لا زاید از الاسکون	هر دو تقدیر جهان کاف و نون
بند غیر الله را نتوان شکست	تانه رمز لا الهی آید بدست
این خستین منزل مرون خداست	در جهان آغاز کار از حرف است
از گل خود خویش را باز آفرید	ملته که سوز او یک دم تنبید
تازه از بهنگامه او کائنات	پیش غیر الله لا گفتن حیات
در خور این شعله هر خاشاک نیست	از جنونش هر گریبان چاک نیست

جذبہ او در دل یک زندہ مرد   می کند صدرہ نشین را رہ نورد
 بندہ را با خواجہ خواہی در ستیز؟   تخم لا در مشت خاک او بریز
 ہرگز ایں سوز باشد در جگر   ہوش از ہول قیامت بیشتر
 لا مقام ضرب ہائے پے بہ پے   ایں غور عد است نے آواز نے

ضرب او ہر بود را ساز و نبود

تا بروں آئی ز گرداب وجود

باتومی گویم ز ایام عسب   تا بدانی پختہ و خام عسب
 ریز ریز از ضرب اولات منات   در جہات آزاد از بند جہات
 ہر قبائے کمینہ چاک از دست او   قیصر و کسری ہلاک از دست او

غور عد: بجلی کی کوک

گاه دشت از برق و بارانش بدرد	گاه بحر از زویر طوفانش بدرد
عالمی در آتش او مثل خس	ایں همه ہنگامہ لا بود و بس
اندریں دیر کہن سپہم تنید	تا جہانے تازہ آمد پدید
بانگ حق از صبح خیز بہائے اوست	ہر جہ پست از تخم ریز بہائے اوست
اینکہ شمع لاله روشن کردہ اند	از کنار جوئے او آوردہ اند

ۛ لوح دل از نقش غیر اللہ شست

از کف خاکش و صد ہنگامہ شست

ہم چنان بینی کہ در دور فرنگ	بندگی با خواجگی آمد بچنگ
روس را قلب و جگر گردید خون	از ضمیرش حرف لا آمد بروں
آں نظام کہنہ را بر ہم زد اوست	تیز نیشے برگ عالم زد اوست

کردہ ام اندر مقاماتش نگہ
 لا سلاطین، لا کلیسا، لا الہ
 فکر اور تشددِ بادِ لا بماند
 مرکبِ خود را سوئے الا نراند
 آیدش روزے کہ از زورِ جنوں
 خویش را زین تشددِ بادِ آرد برون
 در مقامِ لا نیاساید حیات
 سوئے الا می خرامد کائنات
 لا والا ساز و برگِ اُمتاں
 نفی بے اثباتِ مرگِ اُمتاں
 در محبتِ پختہ کے گردِ خلیل
 تنگہ دولا سوئے الا دلیل
 اے کہ اندر حجرہ ہا سازی سخن
 نعرۂ لا پیش نرو دے بزمن
 ایں کہ می بینی نیر ز باد و جو
 از جلالِ لا الہ آگاہ شو

سہر کہ اندر دستِ اوشمشیرِ لا است

جملہ موجودات را فرمانرواست

دلیل : راہِ نا

فقر

چسیت فقرے بندگانِ آب و گل   یک نگاہِ راہ ہیں ایک زندہ دل
 فقر کا زخویش را سنجیدن است   بر دو حرفِ لا الہ الا محمدین است
 فقر خیر گیر با نانِ شعیر   بستہ فقر اک اوسلطانِ مسیر
 فقر ذوق و شوق و تسلیم و رضا است   ما اے مینیم ایں متاعِ مصطفیٰ است
 فقر بر کر و بیانِ شجوں زند   بر نو ایں جہاں شجوں زند
 بر مقامِ دیگر انداز و ترا   از زجاجِ الماس می ساز و ترا
 برگ و سازِ او قرآنِ عظیم   مرد درویش نہ گنجد در گیم

نوائس: جمع ناموس، مراد قدرت کی پوشیدہ قوتوں سے ہے۔

یک دم او گرمی صبر انجمن	گر چہ اندر بزم کم گوید سخن
پشہ را نمکین شہباز نے ہد	بے پراں را ذوق پرواز نے ہد
از شکوہ بوریا لرزد سریر	باسلاطین در فتد مرد فقیر
وار ہا ند خلق را از جبر و قہر	از جنوں می افگند ہوئے بہ شہر
کا ندر و شاہیں گریز و ازحام	می نگیرد جند باں صحرا مقام
پیش سلطان نعرہ اولاد ملوک	قلب اورا قوت از جذب سلوک
شعلہ تر سدا ز خس و خاشاک او	آتش ماسوز ناک از خاک او
تا در و باقیست یک درویش مرد	بر نیفتد ملتے اندر نبرد
سوز ما از شوق بے پرواے اوست	آبروئے ما ز استغنائے اوست
تا ترا بخشد سلطان مہیں	خویشتن را اندرایں آئینہ ہیں

حکمت دیں دل نوازی پائے فقر

قوت دیں بے نیازی پائے فقر

مومنوں را گفت آن سلطان	مسجد میں اس ہمہ روئے زمین
الاماں از گردش نہ آسماں	مسجد مومن بدست دیگر اں
سخت کوشد بندہ پاکیزہ کیش	تا بگیرد مسجد بولائے خویش
اے کہ از ترک جہاں کوئی گوی	ترک این دیر کہن تسخیر او
را کیش بودن از دوارستن است	از مقام آب و گل جہنم است
صید مومن این جہان آب و گل	باز را گوئی کہ صید خود بہل؟

مسجد میں اس الخ: تبلیغ ہے حضور رسالت مآب کی ایک مشہور حدیث

کی طرف جس میں ارشاد ہے کہ تمام روئے زمین میری مسجد ہے۔

حل نہ دایں معنی مشکل مرا   شاہیں از افلاک بگریزد چرا
 وائے آں شاہیں کہ شاہینی نکرد   مرنگے از چنگِ او نادم بدرد
 در کُنایے ماند زار و سرنگوں
 پر نہ زد اندر فضائے نیلگوں

فقرِ قرآن احتسابِ بہت بود   نے ربا بستی و قص و سرود
 فقرِ مومن چیست؟ تسخیرِ جہات   بندہ از تاثیر او مولا صفات
 فقرِ کافر خلوتِ دشت و راست   فقرِ مومن لرزہٴ بحر و براست
 زندگی آں را سکونِ غار و کوہ   زندگی ایں را زمرگِ باشکوہ
 آں خدا را جستن از ترکِ بدن   ایں خودی را بر فسانِ حقِ زندون
 آں خودی را کشتن و اسو فتن   ایں خودی را چوں چیراغِ افروختن

۱ کُنایہ: باز کے رہنے کی جگہ

فقر چوں عریاں شود زیر سپهر از نسیب او بلرزد ماه و مهر
فقر عریاں گرئی بدر و حسین فقر عریاں بانگِ تکبیر حسین

فقر را تا ذوقِ عریانی نماند

آں جلال اندرِ سلمانی نماند

وائے ماے وائے ایں ویرکین تیغِ لادِ کف نہ تو داری نہ من
دل زغیر اللہ بہ پر داز اے جواں ایں جہاں کہ نہ در باز اے جواں
تا کجا بے غیرت دین نیستن اے مسلمان مژدن استن نیستن
مرد حق باز آفریند خویش را جز بہ نور حق نہ بیند خویش را

بر عیارِ مصطفیٰ خود را زند

تا جہانے دیگرے پیدا کند

آہ زان قومے کہ از پا برفتاد	میر و سلطان ادو درویشے نژاد
داستان او پیش از من کہ من	چوں بگویم آنچہ ناید در سخن
ور گلویم گریہ ہا گرو گرو	ایں قیامت اندرونِ سینہ بہا
مسلم این کشور از خود نا امید	عمر باشد با خدا مردے ندید
لاحرم از قوتِ دین بظن است	کاروانِ خویش را خود بہزن است
از سہ قرن این امتِ خوارِ نبوں	زندہ بے سوز و سوزِ اندوں
پست فکرِ دوں نہاد و کور ذوق	مکتب و ملائے او محروم شوق
ترشتی اندیشہ او را خوار کرد	افتراق او را ز خود بیزار کرد
تا نداند از مقام و منزلش	مرد ذوق انقلاب اندر و ش

افتراق: پراگندگی

قرن: صدی

طبع او بے صحبتِ مردِ خبیر   خستہ و افسردہ و حق ناپذیر
 بندہ رد کردہ مولا است او   مفلس و تلاش و بے پڑا است او
 نے بکف مالے کہ سلطانے برد   نے بدل نورے کہ شیطانے برد
 شیخ او گرو فرنگی را مرید   گرچہ گوید از مقامِ بایزید
 گفت میں را رونق از محوئی است   زندگانی از خودی محرومی است

دولتِ اغیار را رحمتِ شمر د

رقصِ ہاگردِ کلیسا کرد و مرد

اے تھی از ذوقِ مشوقِ مسوز و درد   می شناسی عصرِ ما با ماچہ کرد
 عصرِ ما مارا ز ما بیگانہ کرد   از جمالِ مصطفیٰ بیگانہ کرد

نُرد: انگریزی لفظ لارڈ کا مفرد

سوزِ اوتارِ میانِ سینه رفت	جوہرِ آئینہ از آئینہ رفت
باطنِ این عصر را شناختی	داوِ اولِ خویش را در باختی
تا دماغ تو به پیکش فتاد	آرزوئے زندہ در دل نرزد
احتسابِ خویش کن از خود مرو	یک دودم از غیر خود بیگانه شو
تا کجا این خوف و سواسِ ہراس	اندر این کشور مقامِ خود شناس
این چمن دارد بے شاخِ بلند	برنگوں شاخِ آشیانِ خود مند
نغمہ داری در گلوئے بے خبر	جنسِ خود شناس و بازارِ غاں پیر
خوشتن را تیزئی شمشیرِ وہ	باز خود را در کفِ تقدیرِ وہ
اندر و نِ تستِ سیلِ بے پناہ ✓	پیشِ او کوہِ گراں مانندِ گاہ

داو اول الخ: یعنی تو نے اپنے آپ کو پہلے ہی داؤ میں ہار دیا۔

سبیلِ راتمکین نہ نا آسودن است   یک نفس آسودنش نابودن است

من نہ ملّا، نے فقیرِ نکنتہ ور   نے مرا از فقر و درویشی خبر

در رہِ دینِ تیز بین و ست گام   پختہ دمن خام و کارم ناتمام

تا دل پر اضطرابم دادہ اند   یک گرہ از صد گرہ بکشادہ اند

س از تب و تابم نصیبِ خود بگیر

بعد ازین نا بد چو من مردِ فقیر

تمکین : دقار، شان و شوکت

مردِ حُر

مردِ حُر محکم زور و دلاقت خف	ما بیدار سر بچیب، او سر بکف
مردِ حُر از لالہ روشن ضمیر	می نہ گرد و بندہ سلطانِ میر
مردِ حُر چوں اشتراکِ بائے برود	مردِ حُر بارے برود خارے خورد
پائے خود را آں چنان محکم نہند	نبضِ رہ از سوزِ او بر نمی ہند
جانِ او پایندہ تر گرد و ز موت	بانگِ تکبیرش برس از حرفِ صوت
ہر کہ سنگِ راہ را و اند ز جاج	گیر و آں درویش از سلطانِ خراج
گر می طبع تو از صہبائے اوست	جوئے تو پروردہ در یائے اوست

لا تَخَف: تبلیغِ آیہ قرآنی کی طرف یعنی خوف نہ کر۔

پاؤ شاہاں در قباہائے حریر
 زرد رواز سہم آن عرباں فقیر
 سر دین مارا خبر او را نظر
 او درون خانہ ما بیرون در
 ما کلیسا دوست اما مسجد فروش
 او دست مصطفیٰ پیمانہ نوش
 نے مغان را بنوئے ساغر بست
 ما تھی پیمانہ او مست الست
 چہرہ گل از نم او حسرت است
 ز آتش ماد و او روشن تر است
 دارد اندر سینہ تکبیر اُمم
 در جبین او ست تقدیر اُمم
 قبلہ ما کہ کلیسا گاہ دیر
 او نخواہد رزق غیش از دست غیر
 ما ہمہ عبد فرنگ و عبدہ
 او نہ گنج در جہان رنگ و بو
 صبح و شام ما بہ فکر ساز و برگ
 آخر ما چیست؟ تلخ ہائے مرگ
 در جہان بے ثبات اورا ثبات
 مرگ اورا از مقامات حیات!

اہل دل از صحبت ما مضحل	گل ز فیض صحبتش دارائے دل
کار ما وابستہ تخمین وطن	او ہمہ کردار و کم گوید سخن
ما گدایاں کوچہ گرد و فاقہ مست	فقر از اولیٰ الہی تیغی بدست
ما پر کا ہے اسیر گرد باد	ضرش از کوہ گراں جوئے کشاد
محرم او شو ز ما بیگانہ شو	خانہ ویراں باش و صاحب خانہ شو
شکوہ کم کن از سپہر گرد گرد	زندہ شوا از صحبت آں زندہ مرد
صحبت از علم کتابی خوش تر است	صحبت مردان محرم گرامی تر است
مرد محرم دریائے زلف بے گراں	آب گیر از بحر وئے از ناودان
سینہ این مرد می جوشد چو دیگ	پیش او کوہ گراں یک تودہ ریگ

ناودان : پر نالہ

زلف : عین گہرا

روزِ صلح آں برگ و ساز انجمن   ہم چو بادِ فِرویں اندر چمن
 روزِ کیس آں محرمِ تقدیرِ خویش   گوہِ خود می کند از شمشیرِ خویش
 اے سرتِ گردِ مگر یز از ما پرتیر   دامنِ او گیر و بے تابا نہ گیر
 می نہ روید تخمِ دل از آب و گل   بے نگاہی از خد و ندانِ دل

اندر ایں عالم نیز ز می باخسے

تانیسا ویزی بدامانِ کسے!

در اسرار شریعت

نکستہ ہا از سپرِ روم آموختم   خویش را در حرفِ او داسوختم
 مال را گر بہر دین باشی محمول   (روی) نغمہ مالِ صالح گوید رسول
 گر نداری اندر این حکمت نظر   تو غلامِ و خواجہ تو سیم و زر
 از تہی دستاں کشا و امتثال   از چنین منعم فاد امتثال
 جدت اندر پرچمِ او خوار است پس   کمنگی را او خریدار است پس
 در نگاہش ناصواب آمد صواب   ترسد از ہنگامہ ہائے انقلاب

نغمہ مالِ صالح: حدیثِ نبوی، مطلب یہ ہے کہ اگر مالِ دولت
 دینی امور پر خرچ کرنے کے لئے جمع کیا جائے، تو وہ مال صالح ہے۔

خواجہ نان بندہ مزدور خود آبروئے دشتِ مزدور برد

در حضورش بندہ می نالد چوئے بر لب او ناله ہائے پے پے

نہ بجامش بادہ نے در سبوت کاخ ہا تعمیر کرد و خود بکوست

اے خوش آں منعم کہ چوں درویش بیت

در چنین عصرے خدا اندیش بیت

تا ندانی نکتہ اکلِ حلال بر جاعت زینن گرد و بال

آہ یورپ نہیں مقام آگاہ نیست چشم اوینظر بنور اللہ نیست

اوندا اندازِ حلال از حرام حکمتش خام است و کارش ناتمام

ینظر بنور اللہ: تلخیص ہے حدیث نبوی کی طرف جس کا مطلب

یہ ہے کہ مومن اللہ کے نور سے دیکھتا ہے۔

اٹتے براٹتے دیگر چرد دانہ این می کار و آں حاصل برد

از ضعیفان نال ربودن حکمت است از تن شان جان ربودن حکمت است

شیوہ تہذیب نو آدم دری است پرودہ آدم دری سوداگری است

این بزرگ این فکر چالاک یہود نور حق از سینه آدم ربود

تاتہ و بالانہ گردد این نظام

دانش و تہذیب دین سودائے خام

آدمی اندر جهان خیر و شر کم شناسد نفع خود را از ضرر

کس نداند زشت و خوب کار چسیت جادہ ہموار و ناہموار چسیت

بنوک : بنک کی جج ، عربوں نے اس انگریزی لفظ کو

معرب کر لیا ہے ۔

شرع بر خیزد ز اعماق حیات	روشن از نورش ظلام کائنات
گر جہاں داند صرامش را احرام	تا قیامت بچختہ ماند این نظام
نیست این کار فقہیاں لے سپر	با انگاہے دیگرے اور انگ
حکمش از عدل است تسلیم و رضا	بیخ او اندر ضمیر مصطفیٰ است
از فراق است آرزو ہا سینہ تاب	تو نمائی چوں شود او بے حجاب
از جدائی گرچہ جاں آید بلب	وصل او کم جو رضائے او طلب
مصطفیٰ داواز رضائے او خبر	نیست در احکام دین چیزے و گر
تختِ حم پوشیدہ زیر پوریا است	فقر و شاہی از مقاماتِ رضا است
حکیم سلطان گیر و از حکمش مثال	روزِ میدان نیست روزِ قبل مثال

اعماق : جمع عمق، گہرائی

تا تو انی گردن از حکمش پیچ   تا نہ پیچ گردن از حکم تو پیچ

از شریعت احسن التقویم شو

وارث ایمان ابراہیم شو

پس طریقت چیست اے الاصفیٰ   شرع را دیدن بہ اعماق حیات

فاش می خواهی اگر اسرار دین   جز بہ اعماق ضمیر خود مبین

گر نہ بینی، دین تو مجبوری است   این چنین دین از خدا مجبوری است

بندہ تافق را نہ بیند آشکار   بر نمی آید ز جبر و اختیار

تو یکے در فطرت خود غوطہ زن   مرد حق شو بر ظن و تخمین متن

احسن التقویہ: تلخیص ہے آیہ قرآنی کی طرف، جس کا مطلب

یہ ہے کہ وجود انسانی کی ساخت نہایت احسن طریق پر ہوئی ہے۔

تائبه بینی زشت و خوب کار حسیت	اتد رایں نہ پرودہ اسرار حسیت
ہر کہ از ستر ہی گیر و نصیب	ہم بہ جبریل امیں گرد و قریب
اے کہ می نازی بہ قرآن عظیم	تا کجا در حجبہ می باشی مقیم
در جہاں اسرار دیں رافاش کن	نکتہ شرع میں رافاش کن
کس نہ گرد و در جہاں محتاج کس	نکتہ شرع میں این است و بس
مکتب و ملا سخن ہا ساختند	مومنایں این نکتہ را نشناختند
زندہ قومے بود از تاویل مرد	آتش او در خمیر او فسد
صوفیان با صفا را دیدہ ام	شیخ مکتب را نکو سنجیدہ ام
عصر من غیب ہے ہم آنوید	آنکہ در قرآن الغیب را ز خود ندید
ہر یکہ دانائے قرآن و خبر	در شریعت کم سواد و کم نظر

عقل و نقل افتادہ در بند ہوں   منبرِ شاہ منبرِ کاک است بس
 نہیں کلیماں نیست امید کشود   آستین ہا بے پردہ بیاض چہ سو؟

کارِ اقوام و ملل ناید درست
 از عمل بنما کہ حق در دست تست

منبرِ کاک: کاک ایک قسم کی چھوٹی سی روٹی ہے۔ منبرِ کاک اس چوٹی
 میز کو کہتے ہیں جس پر نان باقی روٹی رکھ کر بیچتا ہے۔

اشکے چند برافراق ہندیاں

اے بہالہ! اے اٹکن! اے وگنگ	نہیں تنہا کے چناں بے آب و رنگ
پیر مرداں از فراست بے نصیب	نوجواناں از محبت بے نصیب
شرق و غرب آزاد و مانچیر غیر	خشک ماسر مایہ تعمیر غیر
زندگانی بر مرا و دیگر اں	جاوداں مرگ است نے خواب گاہ
نیست این مرگے کہ آید آسماں	تخم اومی بالہ از اعماق جاں
صیداو نے مردہ شو خواہ نہ گور	نہ ہجوم دوستان از نزد و دور
جامہ کس در غم او چاک نیست	دوزخ او آں سوئے افلاک نیست
در ہجوم روزِ شہر اورا محو	ہست در امروز او فرواسئے او

مردہ شو: شعلہ دہینے والا

ہر کہ این جادو نہ کشت این این چادر دُر
 پیشِ حق آں بندہ را برین چہ سو
 اشنے کز آرزو نیست نہ خورد
 نقش اورا فطرت از گیتی ستود
 اعتبار تخت و تاج از ساحری است
 سخت چیں سنگ این حاج از ساحری
 در گذشت از حکم این سحر میں
 کافری از کفر و دینداری زدیں
 ہندیاں با یک دگر آونختند
 فنا فرنگی قومے از مغرب زمین
 ثالث آمد در زارع کفر و دین

کس نداند جلوہ آب از سراب

انقلاب کے انقلاب اس کے انقلاب

اے ترا بہر لحظہ فکر آب و گل
 از حضور حق طلب یک زندہ دل
 آشنایش گر چہ در آب و گل است
 نہ فلک سرگشته میں یک دل است

تانہ پنداری کہ از خاک است او   از بلندی ہائے افلاک است او
 ایں جہاں اور احرم کوئے دوست   از قبائے لالہ گیر و بویے دوست
 ہر نفس بار و زگار اندر ستیز   سنگ رہ از ضربت او ریز ریز
 آشنائے مبرودار است او   آتش خود را نگہدار است او
 آبِ بحوے و بحرِ یاد و ببر   می و ہد جو شس ز طوفانے خبر
 زندہ و پایندہ بے نانِ تنور   میر و آں ساعت گہر و بے حضور
 چوں چراغ اندر شبستانِ بدن   روشن ازوے غلوت و ہم آنجن
 ایں چنین دل خود نگراں است   جز بہ درویشی نمی آید بدست

۱۔ اے جوانِ دامنِ محکم بگیر

۲۔ در غلامی زاوہ آزاد میر

سیاسیاتِ حاضرہ

می کنند بندِ غلامان سخت تر	حریت می خواند اورا بے بصر
گرمی ہر سنگ گامہٴ جمہور دید	پروہ بر روئے ملکیت کشید
سلطنت راجا مع اقوام گفت	کار خود را بختہ کرو و خام گفت
در فضائش بال و پر نتوان کشود	با کلیدش هیچ در نتوان کشود
گفت با مرغِ قفس "اے دروند	آشیاں در خانہٴ صبا د بند
ہر کہ ساز و آشیاں در دشت مرغ	اونباشد این از شاہین و چرخ
از فسونش مرغِ زیرک دانہ مست	نالہ ہا اندر گلوئے خود شکست
حریت خواہی بہ پیشکش میفت	تشنہ میرو بر نم تا کش میفت

الحذر از گرمی گفتار او   الحذر از حرفِ پسودار او
چشمِ ہا از سرمہ اش بے نور تر   بندہ مجبور از و مجبور تر
از شرابِ سائگیش الحذر   از قمارِ بدشیش الحذر
از خودی غافل نہ گرد و درِ حُر   حفظِ خود کن حُبِ افیونش مخور

پیشِ نَسو ناں بگو حرفِ کلیم

تا کہ نہ ضربِ تو دیر یا دو نیم

داغِ مازِ رسوائیِ این کارواں   در امیرِ او ندیدم نورِ جاں
تنِ پرست و جاہِ مستِ مَکَم نگہ   اندرونش بے نصیب از اَلہ
درِ حرمِ زاد و کلیسا را مریدا   پردہ ناموسِ بار ابرو دید

پہلو دار: ایسی بات جن کے کئی معانی نکل سکتے ہوں۔ سائگیں: پیالہ

دامن اور اگر فتن اہلی است	سینہ او از دل روشن تھی است
اندریں رہ تکیہ بر خود کن کہ مرو	صید آہو با سگ کو رہے نہ کرو
آہ از قوے کہ چشم از خوشیست	دل بہ غیر اللہ داد از خود گست
تا خودی در سینہ ملت بہرود	کوہ کاہی کرد و باد اورا بہرود
گر چہ دارد لالا الی اندر نہاد	از بطون او سلمائے نژاد
آنکہ بخشید بے یقینیاں را یقین	آنکہ لرزدانہ سجود او زمین
آنکہ زیر تیغ گوید لالا الی	آنکہ از خوشی بر وید لالا الی
آں سرور آں سوز مشتاقی نماند	در حرم صاحب دلے باقی نماند
اے مسلمان اندریں دیر کہن	تا کجا باشی بہ بند اہرمن
جہد با توفیق ولادت در طلب	کس نیابد بے نیاز نیم شب

ز بسین تن تا کے بہ بحر اندر چوں

سخت شو چوں کوہ از ضبطِ نفس

گر چہ دانا حالِ دل با کس نکفت   از تو در دروغِ خویش نتوانم نہفت

تا غلامِ در غلامی زادہ ام   ز آستانِ کعبہ دور افتادہ ام

چوں بنامِ مصطفیٰ خوانم درود   از خجالتِ آبِ می گرد و وجود

عشق می گوید کہ "اے محکومِ غیر   سینہ تو از بتناں مانسہ دیر

تا نداری از محمد رنگ و بو

از درودِ خود میبالا نام او

از قیامِ بے حضورِ من میپرس   از سجودِ بے سرورِ من میپرس

جلوہ حقِ گرچہ باشد یک نفس   قسمتِ مردانِ آزاد است و بس

مرنے آزاد ہے چو آید در سجود   در طوافش گرم رو چرخ کمبود
 ماغلاماں از جلاش بے خبر   از جمال لازو اش بے خبر
 از غلامے لذتِ ایماں مجو   گر چہ باشد حافظِ قرآن مجو
 مومن است پیشینہ آذری است   دین و عرفاش سراپا کافی است
 در بدن داری اگر سوزِ حیات   ہست معراجِ مسلمان در صلاوت
 ورنہ داری خون گرم اندہ بدن   سجدہ تو نیست جز رسمِ کہن

سعیدِ آزادان شکوہ ملک دیں

عیدِ شکوہاں ہجومِ مومنین!

ہست معراجِ مسلمان الخ: تبلیغِ حدیثِ حضور رسالتِ مآب کی طرف، جس کا
 مطلب یہ ہے کہ نمازِ معراج ہے مردِ مومن کے لئے۔

عرفے چند با اُمت عربیہ

اے درو و دشتِ تو باقی تا ابد   نعرۂ لا قیصر و کسریٰ کہ زود؟
 در جہانِ نزد و دور و دیر و زود   اولیں خوانندۂ قرآن کہ بود؟
 زمرِ الا اللہ کرا آمنت؟   ایں چراغِ اوّل کجا افروخت؟
 علم و حکمت ریزہ از خوانِ کسیت؟   آیہ فاصبحتم اندر شانِ کسیت؟
 از دمِ سیراب آن امّی لقب   لالہ رُست از ریگِ صحرائے عرب

لا قیصر و کسریٰ: تلخیص ہے مشہور حدیث کی طرف ہلاک
 قیصر فلا قیصر بعد ۸ الخ
 فاصبحتم: تلخیص ہے آیہ قرآنی کی طرف فاصبحتم
 بنعمتہ اخوانا -

سحریت پروردہ آغوشِ اوست	یعنی امروزِ اعم از دوشِ اوست
او دلے در سپیکر آدم نہاد	او نقاب از طلعتِ آدم کشاد
ہر خداوندِ کهن را او شکست	ہر کهن شاخ از نغمِ او غنچہ بست
گرمی ہنگامہ بدر و حسین	حمید و صدیق و فاروق و حسین
سقوطِ بانگِ صلوات اندر نہد	قراءتِ الصلوات اندر نہد
تینِ ایوبی نگاہِ بایزید	گنجہائے ہر دو عالم را کلید
عقل و دل راستی از یک جام ہے	اختلاطِ ذکر و فکر و روم و رے

الصلوات: سورۃ قرآن کا نام ہے۔

ایوبی: سلطان صلاح الدین ایوبی رحمۃ اللہ علیہ

بایزید: حضرت بایزید بسطامی مشاہیر اولیائے اہل سنت سے ہیں۔

روم و رے: یعنی حضرت جلال الدین رومی اور امام فخر الدین رازی۔

علم و حکمت بشرع و دین، نظم امور   اندرونِ سینہ دل با ناصبور
 حسنِ عالم سوزِ الحما و تاج   آنکہ از قدوسِ بیاں گیر و خراج
 این سہدیک لحظہ از اوقاتِ است   یک تجلی از تجلیاتِ است
 ظاہرش این جلوہ ہائے ولفروز   باطنش از عارفانِ پنہاں ہنوز

محمد بے حد مر رسولِ پاک را

آنکہ ایمان داد و مشتِ خاک را، (خواجہ عطار بتغییر لفظی)
 حق ترا براں تراز شمشیر کرد   سارباں را را کپِ تقدیر کرد
 بانگِ تکبیر و صلواتِ صربِ ضرب   اندراں غوغا کشادِ شرق و غرب
 اے خوش آں مجذوبی و دلِ بروگی   آہ زین دلِ گیسری افسردگی
 کارِ خود را امتثالِ بروند پیش   تو ندانی قیمتِ صحرائے خویش

اُسٹے بودی اُمم گردیدم	بزم خود را خود زہم پاشیدم
ہر کہ از بند خودی و است، مُرد	ہر کہ با بیگانگان پیوست، مُرد
آنچہ تو با خویش کردی کس نکرد	روح پاکِ مصطفیٰ آمد بدرد!
اے زافسونِ فرنگی بے خبر	فتنہ یادر آستین او نگہ
از فریب او اگر خواہی اماں	اشترانش را ز حوضِ خود براں
حکمتش ہر قوم را بے چارہ کرد	وحدتِ اعرابیاں صد پارہ کرد
تا عرب در حلقہ داشت فتاد	آسمان یک دم اماں او رانداد
عصر خود را بنگر اے صاحبِ نظر	در بدن باز آفسیں روحِ عمر
قوت از جمعیتِ دینِ مبیں	دینِ ہمہ عزم است اخلاصِ یقین
تا ضمیرش را زوانِ فطرت است	مرد صحرا پاسبانِ فطرت است

از ہم پاشیدن : پراگندہ کرنا۔

ساده و طبعش عیار زشت و خوب	از طلوعش صد هزار انجم غروب
بگذر از دشت و در و کوه و دمن	خیمه را اندر وجود خویش زن
طبع از باد بسیار کرده تیز	ناقه را سروده بمیدان ستیز
عصر حاضر زاوه ایام تست	مستی او از مے گلجام تست
شارح اسرار او تو بوده	اولین معمار او تو بوده
تا به فرزندی گرفت او را فرنگ	شاهد گریه ناموس فرنگ
گر چه پیرین است نوشین است او	کج خرام شوخ و بے دین است او

مرد صحرا! پخته تر کن خام را

بر عیار خود بزن ایام را

پس چه باید کرد اے اقوام شرق

آدمیت زارنا لید از فرنگ	زندگی ہنگامہ برچید از فرنگ
پس چه باید کرد اے اقوام شرق؟	باز روشن می شود ایام شرق
درمیش انقلاب آمد پدید	شب گذشت آفتاب آمد پدید
یورپ از شمشیر خود بسمل فتاد	زیر گردوں رسم لادینی نہاد
گر گے اندر پوستین برہ	ہر زماں اندر کمین برہ
مشکلات حضرت انسال از دست	آدمیت را غم نہاں از دست

وز گاہش آدمی آب و گل است

کاروان زندگی بے منزل است

رسم لادینی: یعنی نظام امور ریاست میں دین سے بے تعلق ہو جانا۔

ہر چہ می بینی ز انوار حق است	حکمت اشیا ز اسرار حق است
ہر کہ آیات خدا ببیند حق است	اصل این حکمت حکم انظر است
بندہ مومن از وسوسہ روز تر	ہم بہ حال دیگران دل سوز تر
علم چون روشن کند آب و گلش	از خدا تر سندانہ تر گرد و دلش
علم اشیا خاک مارا کیمیا است	آہ! در افرونگ تاثیرش جداست
غفل و فکرش بے عیار خوب و بد است	چشم او بے نم، دل او سنگ و خشت
علم از و رسواست اندر شہر و بدست	جبرئیل از صحبتش ابلیس گشت
دانش افرونگیاں تیغے بدوش	در ہلاک نوع انسان سخت کوش

حکم انظر: تلخیص ہے آیہ قرآنی کی طرف فَا انظُرْ اِلٰی الْاٰیٰتِ کَیْفَ
خُلِقَتْ یعنی نظام فطرت کا بغور مطالعہ کرو۔

با خصال اندر جهان خیر و شر	در ساز دوستی و علم و هنر
آه از افرونگ و از آئین او	آه از اندیشه و لادین او
علم حق را ساحری آموختند	ساحری نے کافری آموختند
ہر طرف صد فتنہ می آرد و غیر	تینخ را از پنجہ رہزن بگیر
اسکے کہ جاں را بازی دانی ز تن	سحر این تہذیب لادینے شکن
روح شرق اندر تنش باید و مید	تا بگرد و قفسل معنی را کلید

عقل اندر حکم دل بزدانی هست

چون ز دل آزاد شد شیطانی است

زندگانی ہر زمان در کش مکش	عبرت آموز است احوال حبش
شرع پورپ بے نزاع قیل و قال	برہ را کرد است برگراں حلال

تفسیر آوردن : ہجوم کرنا۔

نقش نواند در جہاں باید نہاد   از کفن و زوال چہ اسید کشاد
در جہنم آجیست غیر از مکر و فن   صید تو این بیش و آن پنجرین!

نکتہ ہا کو می نہ گنجد در سخن
یک جہاں آشوب یک گیتی فتن!

اے اسیرِ رنگ پاک از رنگ شو   مومن خود کافر از رنگ شو
رشتہ سود و زیاں در دست تست   آبروئے خاواراں در دست تست
ایں کہن اقوام را شیرازہ بند   رایتِ صدق و صفا را کن بلند
اہل حق را زندگی از قوت است   قوتِ ہر ملت از جمعیت است

راے بے قوت ہمہ مکر و فسوں

قوت بے راے ہل است و جنوں

سوز ساز و در دواغ از آسیاست	هم شراب هم ایام از آسیاست
عشق را ما دلبری آموختیم	شیوه آدم گری آموختیم
هم هنر هم دین ز خاک خاور است	رشک گردن خاک پاک خاور است
و انودیم آنچه بود اندر حجاب	آفتاب از ما و ما از آفتاب
هر صدف را گوهر از نیسان باست	شوکت هر بحر از طوفان باست
روح خود در سوز بلبل دیده ایم	خون آدم در رگ گل دیده ایم
فکر ما جو بایء اسرار وجود	ز نخستین زخمه بر تار وجود
داشتیم اندر میان سینه داغ	بر سر راه نهادیم این چراغ
اے ایمن دولت تهنید دین	آں ید بیضا بر آرا آستین
خیز و از کار اُمم بکش گره	نشء افرونگ را از سربنه

نقشے از جمعیت خاور فکن

واستان خود را ز دست اهرمن

دانی از افنگ و از کار افنگ	تا کجا در قید ز تار افنگ
زخم از نوشترا ز وسوزن ازو	ما و جوئے خون و امید رفو
خود بدانی بادشاهی قاهری است	قاهری و عصر ماسوداگری است
تختہ دکان شریک تخت قناب	از تجارت نفع و از شاہی خراج
آں جہاں بانے کہ ہم سو اگر است	بر ز بانہش خیر و اندر دل شراست
گر تو میدانی حسابش را درست	از حریفش نرم تر کر پاس تست
بے نیب از کار گاہ او گذر	در زمستان پوستین او محضر
کشتن بے حرب ضرب آئین است	مرگما در گردش ماشین است

بوریا بے خود به قاینش مده	بیدق خود را به فرزندش مده
گوهرش تفت دار و دلش لگ است	مشک این سوداگر از ناف لگ است
رهزن چشم تو خواب محاش	رهزن تو رنگ آب محاش
صدگره افکنده در کار خویش	از قماش او مکن و نشان خویش
هوشمندے از خم او مے نخورد	هر که خورد اندر همین میخانه مرد
وقت سودا خند خند و کم فروش	ما چو طفلانیم و او شکر فروش
محرم از قلب و نگاه مشتری است	یار این سحر است یا سوداگری است
تاجران رنگ و بوی برد سود	ما خسریداران همه کور و کمبود
آنچه از خاک تو رست لے مرد و مرغ	آں فروش و آں بپوش و آں بخور

بیدق، فرزین: پیاده، وزیر (اصطلاحات شطرنج) تفت دار: عیب دار

آن نکو بینان که خود را دیده اند   خود گیم خویش را با فیده اند
 اے زکارِ عصرِ حاضر بے خبر   چرب دستیہائے یورپ را نگہ
 قالی از ابریشم تو ساختند   باز او را پیش تو انداختند
 چشم تو از ظاہرِش افسوں خورد   رنگ و آب او ترا از جا برد

و اے آن دریا کہ جوش کم تپید

گو ہر خود را ز خواصاں خرید

در حضور رسالت مآب

شب سہ پہل ۱۹۳۶ء کہ دروازہ اقبال بھوپال ہو دم سید احمد خاں رحمۃ اللہ علیہ
در خواب دیدم فرمودند کہ از علالتِ خویش در حضور رسالت مآب عرض کن

اے تو مایہ پیار گاں را ساز و برگ	وارہاں این قوم را از ترسِ مرگ
سختیِ لات و مُسات کہنہ را	تازہ کردی کائناتِ کہنہ را
در جہانِ ذکر و فکر انس و جان	تو صلواتِ صبح ہو بانگِ اذان
لذتِ سوز و سرور از لالہاں	در شبِ اندیشہ نور از لالہاں
نہ خدا ہا سختیم از گا و غر	نہ حضور کا ہنناں انگندہ سر
نہ سجودے پیشِ معجونِ پیر	نہ طوافِ کوشکِ سلطانِ میر
این ہمہ از لطفِ بے پایاں تست	فکرِ ما پرورہ احسانِ تست

ذکر تو سرمایہ ذوق و سرور	قوم را دارد فہم اندر غیور
اے مہتمم و منزل ہر راہرو	جذب تو اندر دل ہر راہرو
سازِ مابے صوت گردید آہنچنان	زخمہ برگ ہائے او آید گراں
در عجم گردیدم و ہم در عرب	مصطفیٰ نایاب ارزاں بولہب
ابن مسلمان زاوہ روشن و ماغ	ظلمت آباؤ ضمیرش بے چراغ
در جوانی نرم و نازک چوں عریہ	آرزو در سینہ او زو و میر
ابن غلام ابن غلام ابن غلام	حریت اندیشہ او را حرام
مکتب ازوے جذبہ دین در لوہ	از وجودش این قدر دائم کہ بوہ
ابن زخود بیگانہ این سست فنگ	نان جو می خواہد از دست فنگ
نان خرید این فاقہ کش با جان پاک	داد ما را نالہ ہائے سوزناک

وانہ چسپانندِ مرغانِ سراسر است	از فضائے نیگولِ نا آشناست
شیخِ مکتبِ کم سواد و کم نظر	از مقامِ او نداد اورا خبر
آتشِ فستہ نگیاں بگداختش	یعنی اس دوزخ و گرگولِ ساختش
مومن و از مرزِ مرگ آگاہ نیست	در دلش لا غالب الا اللہ نیست
تاول اور درمیانِ سینہ مرد	می نیندیشد مگر از خوابِ خورد
بہر یک نانِ شترِ لا و نعم	منتِ صد کس برائے یک شکم
از فرنگی می خرد لات و منات	مومن و اندیشہ او سو منات
قہرِ باذنی گوئے اور از زندہ کن	در دلش اللہ ھو را زندہ کن

لا غالب الا اللہ : یعنی اللہ کے سوا کوئی غالب نہیں۔
 قہرِ باذنی : یعنی اٹھ میرے حکم سے۔

ماہمہ افسونی تہذیب عرب کشتہ افرنکیاں بے حرب و ضرب
 توازاں قوئے کہ جام او شکست واما یک بندہ اللہ مست
 نہاسلمان باز بیند خویش را
 از جہانے برگزیند خویش را

شہسوارا ایک نفس در کش غناں حرف من آساں نیاید برباں
 آرزو آید کہ ناید تا بہ لب؟ می نہ گرد و شوق محکوم ادب
 آں بگوید لب کشائے درو مند این بگوید چشم بکش لب بہ بند
 گرد و تو گرد و حیریم کائنات از تو خواہم یک نگاہ التفات
 ذکر و فکر و علم و عرفانم توئی کشتی و دریا و طوفانم توئی
 آہوئے زار و زبون و ناتواں کس بہ فتر اکم نہ بست اندہ جہاں

اے پناہ من حیرم کوئے تو

من بامیدے مریدم سوئے تو

آں نوا در سینہ پروردن کجا   وز دے صد غنچه واکردن کجا

نغمہ من در گلوئے من شکست   شعلہ از سینہ ام بیرون جست

دلفس سوزِ جگر باقی نہ ماند   لطف قرآنِ سبح باقی نہ ماند

نالہ کوی نہ بگنجد در ضمیر   تا کجا در سینہ ام ماند اسیر

یک فضا ئے بے کراں می بایش

وسعت نہ آسماں می بایش

آہ زل دروئے کہ در جان تن است   گوشه چشم تو داروئے من است

درفساز و باد و ایا جان زار   تلخ و بویش بر مشام نگوار

کار این بیمار نتوان برد پیش   من چو طفلان نالم از دافئے خویش
 تلخی او را فرسبم از شکر   خندہ باور لب بدوزد چارہ گر
 چوں بصیری از تومی خواہم کشود   تا من باز آید آں روز کے کہ بود
 مہر تو بر عاصیاں افزوں تر است   در خط بخششی چو تہر مادر است
 با پرستاران شب دارم ستیز   باز روغن در سپر رخ من بریز
 اے وجود تو جہاں را نو بہار   پر تو خود را در یخ از من مدار
 خود بدانی قدر تن از جہاں بود (رومی)   قدر جہاں از پر تو جہاں بود
 تا ز غیر اللہ نہ دارم ہیچ مہید   یا مراں شمشیر گرداں با کلید

بصیری: مشہور عربی قصیدہ بردہ کا مصنف، یہ قصیدہ حضور رسالت کی
 نصرت میں ہے۔ روایت ہے کہ بصیری کا قصیدہ بارگاہ نبوی میں مقبول
 ہوا اور مصنف کو فالج کی بیماری سے نجات ملی۔

فکرِ من در فہمِ دین چالاک فحشت   تخمِ کردارے ز خاکِ من نہ رست
تیشہ ام را تیز تر گرداں کہ من   مخنتے دارم فنوں از کوہ کن

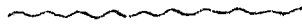
مومنم از نویشتن کا فر نیم
بر فسانم زن کہ بدگوہ نیم

گر چہ کشتِ عمر من بے حاصل است   چیز کے دارم کہ نامِ او دل است
دارم پو شیدہ از چشمِ جہاں   کہ بستم شبِ دین تو دار و نشان!
بندہ را کو نخواہد ساز و برگ   زندگانی بے حضورِ خواجہ مرگ!
اے کہ دادی گرد را سوزِ عرب   بندہ خود را حضورِ خود طلب
بندہ چوں لالہ داغے در جگر   دوستانش از غم او بے خبر
بندہ اندر جہاں نالوں چوں نے   تفتہ جہاں از نعمہ ہائے پے پہ پے

ورسبایاں مثل چوپ نیم سوز کارواں بگدشت من سوزم ہنوز
اندین دشت درے پہناوے بوکہ آید کاروانے دیگرے

جاں ز مجوری بیت الدرد بدن

نالہ من وائے من الے وائے من !

۷۱

R

CALL No. { ۸۹۱۶۵۱۵۵ } ACC. NO. ۷۷۷

AUTHOR { ۳۶ پ } ۷۷

TITLE { ۳۶ پ } ۷۷

Checked 1991

پس چہ باید کرد

Date	No.	Date	No.
17.2.95	16		

For binding
L. No. 6/95

MAULANA AZAD LIBRARY

ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

RULES :- PERSIAN SECTION

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of **Re. 1-00** per volume per day shall be charged for text-book and **10 Paise** per volume per day for general books kept over-due.

